

श्री.समर्थाचा सेवाभाव

मोहनबुवा रामदासी

आपल्याला श्रीसमर्थ शिकवितात की, प्राणीमात्रांचे ठायी भगवंत आहे. त्या भगवंताची कृपा संपादन करण्याचा सोपा उपाय म्हणजे भूतमात्राच्या उपयोगी पडावे. त्यात लोकसेवाही आली. पृथ्वीमध्ये जितकी म्हणून शरीरं आहेत, तितकी भगवंतांची घरे म्हणजे तितकी सर्व देवालये होत.

श्री समर्थांच्या मते सेवा म्हणजे ईश्वराप्रती निष्काम कर्म होय.

देव तो दयाळू मोठा । अन्याय क्षमणे बहु ।

भक्तांचा साभिमानी तो । बुद्धिदाता परोपरी ॥

समर्थ म्हणतात, देव तो सर्वांसाठी दयाळू व जगण्याची कला शिकविणारा आहे. मग कोणता असा मार्ग आहे की याचा प्रत्यय आपण घेऊ शकतो. तो एकमेव मार्ग निष्काम सेवा होय.

नारायण असे विश्वी । त्याची पूजा करीत जावी ।

या कारणे तोषवावी । कोणी तरी काया ॥ दासबोध.

म्हणजेच तो परमतत्व परमात्मा एकच आहे. पण या मायिक सृष्टीमध्ये चारी खार्णीमध्ये व्यापून असल्यामुळे समर्थ म्हणतात, नारायण विश्वी, प्रत्येकात जो अंतरात्मा आहे तोच नारायण. त्याची पूजा म्हणजे काय अगदी गंध, फुले वाहून न करता त्याची अन्योन्य सेवा, परत काही मिळेल ही अपेक्षा न ठेवता करणे. आपण सर्वजण म्हणतो भूतदया करा म्हणजे, जो सजीव आहे ज्यामध्ये पंचमहाभुतांचा समावेश आहे असा. आता या सेवेचे प्रकार किती आणि सेवा कशी करावी? तर समर्थ म्हणतात-

अत्यंत साक्षपी व्हावे । न व्हावे आळशी कदा ।

ध्यावा या देहाचा लाहो । जायाचे हे म्हणोनिया ॥

आपल्याला मिळालेला जो नरदेह आहे त्याचे प्रत्यंतर प्रमाण पाहावे की हा देह एक दिवस जाण्याकरिताच मिळाला आहे. मग आपल्याला कळेल की,

या नरदेहाचे उचित । काही करावे आत्महित ॥

आत्मा म्हणजे सर्वव्यापी नारायण आणि हित म्हणजे त्याचे दर्शन, आत्मसाक्षात्कार. या आत्महिताला साध्य करण्यासाठी एकमेव व प्रमुख साधन म्हणजे सेवा. सेवा करता करता आपण ज्याची सेवा करतो त्या सेव्याचे गुण आपल्यामध्ये दिसू लागतात. म्हणून सेवा कशाप्रकारे व कोणाची करावी हे श्रीसमर्थ आपल्याला त्यांच्या जीवन चरित्रांतून दाखवून देतात. सेवा कशी असावी हे समर्थ आपल्याला श्रीमद् दासबोधातून पण सांगतात-

आपकार्याहून जीवी । परकार्य सिद्धी करावी ॥

मग सेवा करताना हा विचार करावा की आपला जन्म इतरांची मदत करण्यासाठी झाला आहे, तिथे हा विचार येता कामा नये की, 'आपला जन्म जर इतरांच्या सेवेसाठी किंवा मदतीसाठी झाला असेल तर इतरांचा जन्म कशासाठी झाला आहे?' हा विचार न करता केलेले कर्म म्हणजे सेवा, ती सेवा आपण काया, वाचा मनोभावे करू शकतो.

आता आपण समर्थाचा सेवक धर्म थोडा विस्तृत करून पाहूया. श्रीसमर्थ म्हणतात-

उगाच गर्व मेला । मागील दिवस विसरला ।

स्वार्थचि करू लागला । म्हणजे गेले ॥

प्रपंचातील काही गोष्टींचा विचार करताना सेवकधर्माचा पण विचार करावा लागतो. सेवकाने हे लक्षात ठेवावे की, आपण पूर्वी दारिद्र्याने पीडित होतो. स्वामींनी म्हणजेच ईश्वराने आपल्याला आश्रय दिला, पोटाला दिले, शिक्षण देऊन शहाणे केले. आपण प्रथम लाचार होतो, स्वामींनी आपल्याला वाढवून मोठे केले. तेव्हा त्याचा किंवा त्यांच्या वचनाचा अनादर करणे योग्य नाही.

आपुले हित न करी । तो आपला आपण वैरी ॥

जो जाणत्याला जाणून त्याची सेवा करीत नाही, स्वतः स्वप्रपंचात गुंतून राहतो त्याला श्रीसमर्थ स्वतःचा वैरी असे म्हणतात.

कार्य करिता काही न मागे । त्याची चिंता प्रभूस लागे ॥

श्रीसमर्थ म्हणतात, जो कार्य करूनही काही मोबदला मागत नाही. त्याच्या हिताची चिंता प्रभू करतो. हे जाणून विवेक जागृत झाला तर बरे, जो स्वतःसाठी जगतो तो स्वामींच्या मनातून उतरतो. मग त्यात हित काय साधले? स्वामी जे सांगतील ते सेवकाने करावे.

स्वामींनी जे जे बोलावे । तेचि सेवकी प्रतिष्ठावे ॥

याचा अर्थ असा की, आपला त्याविरुद्ध विचार जर धन्याच्या हिताचा आहे असे नक्की वाटत असले तरी उलट न बोलता, ती वेळ जाऊ द्यावी व मग नमःपणे बोलून आपला विचार मांडावा पण सेवकाने स्वामी सांगतील त्याबद्दल मनी संशय न धरता त्याची त्वरित अंमलबजावणी करावी हा सेवकधर्म.

जरी भाव असेल माईक । तरी देव होये माहाठक ॥

आपण सेवा करतो ती स्वाभाविक हवी त्याचा आविर्भाव नको. कारण आपली सेवा ज्या प्रकारची असेल त्याप्रकारे फळ मिळते.

नीच सेवकाचे परी । सेवा केली जन्मवरी ।

दास म्हणे विषय बेडी । अंतकाळी कोण सोडी ॥

आपल्याला जन्म मिळाला आणि जन्मांतकाळापर्यंत दुःख भोगून झाले आणि मग प्रपंचासमवेत सेवकधर्म न सांभाळल्यामुळे मृत्यूनंतर परलोकातही दुःखच भोगण्याची वेळ येते. ही वेळ टाळण्यासाठीच समर्थानी

मना चंदनाचे परित्वा झिजावे

असे सांगितले आहे. आज साडेतीनशे वर्षांनंतरही श्रीसमर्थ, श्री तुकाराम महाराज यांच्या कर्तृत्वाचा परिमल सुगंध आपल्याला प्रकर्षाने जाणवत आहे. म्हणजेच असे की, चंदनाचे खोड झिजून संपले तरी त्याचा सुवास दीर्घकाळ टिकून राहतो तो त्याच्या निरपेक्ष कर्तृत्वामुळे. तद्वत आपणही जगले तरच ते समर्थाना अभिप्रेत असलेले निरपेक्ष व सेवकधर्माने जगणे होय.

जनी जनार्दन आहे । परंतु सज्जनी वसे ।

जना आणि सज्जनाला । येकचि करिता न ये ॥

श्रीसमर्थ म्हणतात, जगात जगदात्मा आहे हे खरे पण त्याच जगात एक सुखासनावर बसलेला स्वामी आणि दुसरा काबाडकष्ट करणारा त्याचा सेवक, असा भेद आपण प्रत्यक्ष पाहत असतो मग सर्व सारखेच कसे मानावे?

वैद्य आणि रोगी, ज्ञानी आणि अज्ञानी, एक भाग्यवंत तर दुसरा अभागी, एक तारणारा आणि बुडविणारा मोक्षदाता सद्गुरू आणि त्याचा मुमुक्षू साधक, अमृत आणि विष, असे असंय भेद आणि त्यांचे भिन्न-भिन्न परिणाम दिसत असता सर्वांना एकाच मालिकेत कसे गोवता येईल? एकाच पातळीवर आणून कसे ठेवता येईल किंवा एकाच समानतेच्या बैठकीवर कसे बसविता येईल?

समान देखणे आत्मा । समान करणे दया ।

वंद्य निंद्य विचारावे । हे मुंय जाणती कळा ॥

मारक-तारक, पाप-पुण्य, कुबुद्धी-सुबुद्धी, अन्मार्ग-सन्मार्ग असे भिन्न-भिन्न प्रकार जगात आहेत हे जाणून सेवाभाव आपण जोपासावा हे सर्व करताना आपण यातिभ्रष्ट, किंयाभ्रष्ट, अनर्गळ होऊ नये. अशांची संगती धरू नये. ती संगती आपल्या अधःपतनाला कारणीभूत होईल, असे श्रीसमर्थ सांगतात. किंयेचे संरक्षण देहाने करायचे असते. ते करीत असूनही भूतदया, जनसेवा, ईश्वरसेवा करता येते. मग अशी ही सेवा करीत असताना सेव्याचे म्हणजे त्या ईश्वराचे गुण आपल्यामध्ये उतरतात.

पुढे श्री समर्थ म्हणतात,

पृथ्वीमध्ये जितुके शरीरे । तितुकी भगवंताची घरे ॥

भगवंताचे वास्तव्य कोठे असते. तो आपणास कसा भेटेल व दुःखमूळ असा संसार तुटून आपली अधोगती कशी चुकेल अशी आपण विवंचना करीत असतो. तेव्हा आपल्याला श्रीसमर्थ शिकवितात की, प्राणीमात्रांचे ठायी भगवंत आहे. त्या भगवंताची कृपा संपादन

करण्याचा सोपा उपाय म्हणजे भूतमात्राच्या उपयोगी पडावे. त्यात लोकसेवाही आली. पृथ्वीमध्ये जितकी म्हणून शरीर आहेत, तितकी भगवंतांची घरे म्हणजे तितकी सर्व देवालये होत.

पूजिता सर्व देवालये । तेणे तो तृप्त होतसे ॥

मग अशा देवळांची आपण निस्सीम सेवा केली. त्यांच्या उपयोगी पडलो. त्यांचे कल्याण व्हावे म्हणून निरपेक्ष, अहोरात्र देह कष्टविला तर त्या देवळातले देव आपल्यावर प्रसन्न होणार नाहीत का? असे श्रीसमर्थ म्हणतात-

प्रत्यय वाक्य नेमाचे । कित्येक जाणते जनी ॥

समर्थ म्हणतात, मी जे काही बोलत आहे ते अनुमानाचे नसून ते पूर्णपणे प्रत्ययाचे आहे ते जाणते लोक जाणून घेतात.

कर्ता तो सर्व भोक्ता तो । प्रचीत पाहता खरे ।

शरीर संमंथासाठी । दुःख संतोष पाहणे ॥

करविणारा व घेणारा तोच आहे. म्हणजे सेवा करणारा तोच ईश्वर असतो आणि घेणाऱ्याला घेता घेता तो आपल्यासारखाच करून सोडतो.

या सेवेमध्ये कर्म, उपासना, बावी-टाकी बांधणे, अन्नोदकवस्त्रोदान, परोपकार, लोकाचार, लोकसंग्रह, भूतदया इत्यादी अनेक उदाहरण समर्थ आपल्याला देतात.

समर्थ संप्रदायात योगिराज कल्याण स्वामींनी सेवेचा आदर्श सेवकांच्या समोर ठेवला आहे. सज्जनगड ही सेवाभूमी म्हणूनच प्रसिद्ध आहे. योगिराज कल्याण स्वामींना समर्थांनी त्यांचा सेवाभाव जाणूनच समाधी घेतल्यानंतर प्रत्यक्ष दर्शन दिले.

त्याचप्रमाणे योगिराज कल्याण स्वामींच्यानंतर गडावर त्याच निष्ठेने प.प. भगवान श्रीधरस्वामी महाराजांनी सेवा व साधन करून समर्थांची कृपासंपादन केली. तीच कृपा आपणा सर्वांच्यावर होवो हीच समर्थचरणी प्रार्थना...

याच सेवेसाठी

देवाच्या सख्यत्वासाठी । पडाव्या जिवलगंशी तुटी ।

सर्व अर्पावे शेवटी । प्राण तो ही वेचावा ॥

- साप्ताहिक विवेक (वारकरी विशेषांक - २५ जुलै २०१०) च्या सौजन्याने